

3-31-2026

Migration, Culture and Belonging: The Military Service Problem of Second-Generation Turkish Workers Living in Germany

Özlem Seyhan

Konya/Türkiye, akpinarr_ozlem@hotmail.com

Follow this and additional works at: <https://kjhss.khazar.org/journal>

How to Cite This Article

Seyhan, Özlem (2026) "Migration, Culture and Belonging: The Military Service Problem of Second-Generation Turkish Workers Living in Germany," *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*: Vol. 29: Iss. 1, Article 4.

Available at: <https://kjhss.khazar.org/journal/vol29/iss1/4>

This Original Study is brought to you for free and open access by Khazar Journal of Humanities and Social Sciences. It has been accepted for inclusion in Khazar Journal of Humanities and Social Sciences by an authorized editor of Khazar Journal of Humanities and Social Sciences.

GÖÇ, KÜLTÜR VE AİDİYET: ALMANYA'DA YAŞAYAN İKİNCİ KUŞAK TÜRK İŞÇİLERİN ASKERLİK SORUNU

Özlem Seyhan

Konya/Türkiye

ÖZET

Almanya'nın iktisadi olarak bir kalkınma sürecine girdiği 1950'lerin sonunda ülkede sanayi ve madende çalışacak işgücü ihtiyacı doğmuştur. Dünya savaşlarında genç nüfusunun büyük bölümünü kaybeden Almanya, çeşitli ülkelerle yaptığı işgücü anlaşması ile yurtdışından işçi alımına başlamıştır. Bu bağlamda 1961 yılından itibaren Türkiye ile de bir anlaşma yapılmış ve Türk işçiler muhtelif tarihlerde Almanya'ya gönderilmiştir. Zaman içerisinde kültürel, coğrafi ve dini açıdan tamamen farklı bir ülkede çalışmaya başlayan ve daha sonra ailelerini de yanına alan Türk işçiler, sosyal ve ekonomik çeşitli sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Gençlerin eğitimi ve askerliği ise gurbetçilik bağlamında çok tartışılan meseleler haline gelmiştir. Bu çalışmada Almanya'da yaşayan ikinci kuşak işçilerin askerlik sorunu ve bedelli askerlik konusu ele alınmıştır. 1980 yılında çıkarılan bedelli askerlik kanununa yönelik eleştiriler ve Federal Almanya Bedelli Askerlik Girişimi (FEBAG) adlı derneğin çalışmaları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu makalede aidiyet ve kültürel uzaklıkla mücadele eden göçmenlerin ekonomik ve toplumsal meselelere yaklaşımı, bedelli askerlik tutarına neden itiraz edildiği ve ne gibi öneriler sunulduğu tartışılmıştır. Derneğin, askerlik özelinden yola çıkarak Almanya'da yaşayan Türklerin sorunlarına çözüm aradığı ve bir kamusal alan yaratma gayreti götüğü görülmüştür. Çalışmanın ana kaynağı FEBAG'ın faaliyetleri ve ana haber bülteni *Bedel gazetesidir*. Ayrıca arşiv belgelerine, dönemin gazetelerine ve muhtelif telif eserlere de müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Tarih, Göç, Aidiyet, Bedelli Askerlik, Federal Almanya Bedelli Askerlik Girişimi.

Received 10 December 2025; revised 1 March 2026; Accepted 05 February 2026
Available online 31 March 2026

Corresponding author: Özlem Seyhan
E-mail address: akpinarr_ozlem@hotmail.com

<https://doi.org/10.5782/2223-2621.1587>

2223-2621/© 2026 Published by Khazar Journal of Humanities and Social Sciences. This is an open-access article under the CC BY 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Migration, Culture and Belonging: The Military Service Problem of Second-Generation Turkish Workers Living in Germany

Özlem Seyhan

Konya/Türkiye

ABSTRACT

At the end of the 1950s, when Germany entered a period of economic development, a need arose for labor to work in industry and mining. Having lost a large portion of its young population in the World Wars, Germany began recruiting workers from abroad through agreements with various countries. In this context, an agreement was made with Türkiye in 1961, and Turkish workers were sent to Germany on various dates. Turkish workers who started working in a country that was completely different culturally, geographically and religiously and then took their families with them had to struggle with various social and economic problems. The education and military service of young people have become much-discussed issues in the context of expatriation. In this study, the military service problem and paid military service of second-generation workers living in Germany are discussed. Criticisms of the paid military service law enacted in 1980 and the work of the association called the Federal German Paid Military Service Initiative (FEBAG) were examined in detail. In this study, the approach of immigrants who struggle with belonging and cultural distance to economic and social issues, why there are objections to the paid military service fee and what suggestions are offered are discussed. It was observed that the association sought solutions to the problems of Turks living in Germany, starting from the military service issue, and tried to create a public space. The primary sources for this study are FEBAG's activities and its main news bulletin, the *Bedel* newspaper. Additionally, archive documents, newspapers of the period and various copyrighted works were consulted.

Key Words: Political History, Migration, Belonging, Paid Military Service, Germany, Federal Germany Paid Military Service Initiative.

Giriş

II. Dünya Savaşı'nın sonunda oldukça ağır bir yenilgi alan Almanya yeniden toparlanma ve ekonomik kalkınmasını sağlamak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu dönemde Amerika'dan ve İngiltere'den yapılan yardımlar ülkenin sanayisini ve ticaretini geliştirmesine katkı sağlamıştır. İktisadi olarak toparlanma sürecine giren Almanya, üretim faaliyetlerini arttırmıştır. Hızlı bir kalkınma dönemi başlamış ve adeta "ekonomik mucize" gerçekleştirilmiştir (Koçtürk, 1965, s. 2). Ancak savaşın bir getirisi olarak pek çok ülke gibi Almanya genç iş gücünü oluşturan nüfusunun büyük bölümünü kaybetmiş ve işçi temini için farklı ülkelere müracaat etmiştir. Bu bağlamda 1956 yılında İtalya ile yapılan antlaşma ile yurt dışından ilk işçi alımı gerçekleştirilmiştir. Ön görülen programa göre işçiler iki yıllık bir süre için Almanya'ya gelecek ve iki yılın sonunda ülkelerine döneceklerdir (Yılmaz, 2023, s. 121-125).

Geçici ve misafir konumu ile işe alınan işçilere yönelik antlaşmalar 1960 yılında İspanya ve Yunanistan ile de yapılmıştır. 1961 yılında ise Türkiye'den Almanya'ya işçi gönderilmesine yönelik sözleşmeler imzalanmıştır. 30 Ekim 1961'de imzalanan işgücü göçü antlaşması uyarınca Türkiye'den 400 kişinin madenlerde çalışmak üzere Almanya'ya gitmesine karar verilmiştir (Ballısoy, 1962a, s. 3). Bir umut yolculuğu haline gelen işçi göçü ciddi oranda rağbet görmüştür (Cumhuriyet, 1964, s. 1; Cumhuriyet, 1965c, s. 1). 1960'lı yılların başlarında 45 bin kişi Almanya'da çalışmak üzere başvuru yapmıştır (Acar, 2023, s. 38-40; Cumhuriyet, 1964). Misafir işçi ifadesinden anlaşılacağı üzere bu işçilerin bir iki yıl içerisinde Almanya'da çalışması ve mümkün olduğunca fazla para kazanarak ülkesine geri dönmesi istenmiştir (Karakaya, 2020, s. 116-118). Öyle ki işçilerin daha uzun süre kalmasına her iki devlet tarafından da sıcak bakılmamıştır. Ancak süreç iki yıllık çalışma programının realist bir zemine oturmadığını göstermiştir. Alman işçi sendikaları ve işverenler de bu sürenin uzatılması gerektiğine karar vermiştir. Nitekim işi ve dili öğrenen mevcut işçilerin ülkelere geri gönderilerek onların yerine tamamen tecrübesiz ve dil bilmeyen kişilerin getirilmesinin pratik ve makul bir uygulama olmayacağı anlaşılmıştır. 1964 yılında yapılan yeni bir antlaşma ile iki yıllık ikamet sınırı kaldırılmıştır (Wilutzki, 2023, s. 67-69).

Almanya'ya giden ve kısa süre içerisinde geri dönmeyi düşünen Türk işçiler de ekonomik ve siyasal sebeplerden dolayı bu dönüşü ertelemek durumunda kalmıştır (Cumhuriyet, 1965b, s. 1; Cumhuriyet, 1963, s. 3). İlk yapılan işçi alımlarında erkekler tercih edilirken daha sonra kadın işçilerin istihdamına öncelik verilmiştir (Akdoğan, 1962a, s. 3). Kadınların ellerinin küçük ve daha hassas olması onların elektrik endüstrisinde çalıştırılmasına yol açmıştır (Akdoğan, 1962b, s. 3). Almanya'ya işçi olarak gelen kadınların kısa süre sonra eşlerini ve çocuklarını getirmesine izin verilmiş, 1973 yılında Almanya'ya işçi alımı durmuş (Cumhuriyet, 1965a, s. 1) ancak aile birleştirme kanunu ile göçler peyderpey devam etmiştir. Her ne kadar ailesini yanına almış olsa da Türk işçilerin kesin dönüş yapma fikri değişmemiş, ancak bu fikir ekonomik ve siyasal sebeplerden dolayı ertelenmiştir (Ünver, 2003, s. 177-183). Türkiye'de artan ekonomik sıkıntılar, işsizliğin çoğalması ve ülkedeki döviz krizi Almanya'yı cazip bir iş merkezi haline getirmiştir (Acar, 2023, s. 38-40). 12 Eylül 1980 darbesiyle ise yurt dışındaki işçilerin yurda gelmesi zorlaştığı gibi siyasi göçler de başlamıştır. Bu göçler ilerleyen tarihlerde de devam etmiş, işçi alımından, mülteci ve beyin göçü haline evrilmiştir.

Türkiye'nin Almanya ile yaptığı işçi antlaşmaları her iki ülkeye de ekonomik katkılar sağlamıştır (Ballısoy, 1962b, s. 3; Ballısoy, 1962c, s. 3). Almanya ihtiyacı olan ucuz iş gücünü temin ederken Türkiye de yurt dışından ülkeye giren dövizler ve Almanya'da yaşayan Türk vatandaşların yaptığı yatırımlar sayesinde kazançlı çıkmıştır (Aydın, 2019).

Öte yandan Almanya’da yaşayan Türkler yıllar içerisinde kültürel, ekonomik ve sosyal bir dönüşüm yaşamış, ailelerini yanlarına almalarıyla birlikte çocukların dil ve eğitim problemleri baş göstermiştir (Akdoğan, 1962a, s. 3; Akdoğan, 1962b, s. 3; Akdoğan, 1962c, s. 3). Göçten ve göçmenlikten kaynaklanan duygusal boşluk (Ballısoy, 1962d, s. 3) ve Türkiye’de yaygın olarak kullanılan “Almancı” tabiri ile ifade edilen aidiyet sorunu yeni problemleri beraberinde getirmiştir (Sezer Şanlı, 2017, s. 667-678). Daha iyi bir gelecek ve ekonomik refah arzusuyla başlayan göç serüveni (Genel, 2014, s. 301-320) çeşitli zorluklarla birlikte Almanya’da bir Türk diasporasının doğmasına da yol açmıştır. Nitekim Almanya’da yaşayan Türklerin sorunları ve bilhassa aile birleştirme ile Almanya’ya giden ikinci nesil göçmenlerin eğitim, askerlik gibi meseleleri Türk kamuoyunu da meşgul etmiştir.

Türkiye’de 28 Mayıs 1980 tarihinde 2299 sayılı kanun ile bedelli askerlik uygulamasına geçilmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 1982a; BCA, 1980a). En az bir yıldır yurtdışında yaşayan ve çalışan gençlerin askerlikten muaf olması için belirlenen miktardaki meblağı ödemesine karar verilmiştir. İlerleyen yıllarda kanunun uygulanmasına dair çeşitli değişiklikler yapılmıştır. 30 yaşını doldurmamış gençlerin ilk olarak 440.000 TL bedelindeki döviz ödemesi istenmiş (BCA, 1980b), daha sonra bu miktar 800.000 Türk Lirasına çıkarılmıştır. Yurtdışında yaşayan gençlerin 800.000 TL karşılığında döviz ödemek suretiyle askerlikten muaf olacağı duyurulmuştur (BCA, 1982b). Farklı ülkelerin para birimine göre ödenecek tutar açıklanmıştır. Buna göre Federal Almanya’da yaşayan Türk gençlerinin 19.757. 96 Batı Alman Markı ödemesi istenmiştir (BCA, 1982c). Ancak bu miktar Almanya’da yaşayan Türk gençler tarafından çok fazla bulunmuş ve 1983 yılından itibaren çeşitli itirazlar yapılmıştır. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden yurt dışında yaşayan gençlerin askerlik meselesi ve bedelli askerlik yasası ise Almanya’daki gençleri yakından ilgilendirmiş, gençler adeta örgütlü bir şekilde bedel miktarının düşürülmesi için çalışmalar yapmıştır. Türk gençler Federal Almanya Bedelli Askerlik Girişim (FEBAG) adlı bir dernek kurmuş ve Bedel adlı bir gazete çıkararak ön görülen ücretin düşürülmesi için mücadele başlatmışlardır. Federal Almanya’nın farklı şehirlerinde ve hatta kasabalarında FEBAG’a bağlı faaliyetler yürütülmüştür. Çıkarılan broşürler, haber bültenleri ve kitapçıklarla sesini duyurmaya çalışan dernek mensuplarının temel arzusu bedelli askerlik ücretinin düşürülmesi olarak görülse de yurt dışında yaşayan gençlerin sosyal, kültürel ve ekonomik meselelerine de değinilmiştir. Öyle ki düzenlenen toplantılarda ve yapılan organizasyonlarda sportif ve sanatsal faaliyetlere yer verilmesi gençlerin bir kamusal alana ihtiyaç duyduğunun da göstergesidir. Nitekim kısa süreli protesto ve gösterilerin ötesinde yaklaşık beş yıl devam eden örgütlü ve programlı çalışmalar yapılmıştır. Bu makalede FEBAG’ın haber bülteni olan Bedel gazetesi, derneğin broşürleri ve kitapçıkları ana kaynak olarak kullanılmıştır. 1984 yılından 1988 yılına kadar çeşitli kesintilerle yayına devam eden gazetede derneğin faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Dönemin siyaseti ile görüşmeler yapan FEBAG sesini duyurmayı başarmış ve kısmen amacına da ulaşmıştır. Bu çalışmada Almanya’daki Türk gençlerin bedelli askerlik üzerine yaptıkları itirazları ve gerekçeleri, aidiyet, sorumluluk ve ekonomik zorluklar bağlamında irdelenmiştir.

Federal Almanya Bedelli Askerlik Girişimi

Türkiye’de çıkarılan bedelli askerlik yasası üzerine Almanya’da yaşayan pek çok genç ücretin fazlalığından rahatsız olmuş ve 20 bin Mark olarak belirlenen askerlik bedelinin 5 bin Mark’a indirilmesi için harekete geçmiştir (Bedel, 1984v, s. 1-3). Federal Almanya’da artan işsizlik sorunu, gençlerin her an işten çıkarılma korkusu ve pek çok iş

yerinin kapatılması gibi nedenlerle Türk gençler maddi sıkıntılar yaşamıştır. Öyle ki her olası krizde ilk olarak yabancı kökenli çalışanların işten çıkarıldığı görülmektedir. Bu gibi sorunların yaşandığı 1984 yılı başlarında bedelli askerlik kararı gençleri harekete geçirmiştir. Ancak bankalardan faizli borç almak yolu ile söz konusu meblağın ödenebileceği, bu şekliyle de 30 bin Mark'ı geçeceği bildirilerek itiraz yolları aranmıştır. Gençlerin aylık kazandıkları miktarın düşük olması ve işe devam garantisinin bulunmaması ise geleceğe yönelik endişeleri artırmıştır. Gençler bu bedeli ödemek için ya ağır borç yükü altına girmiş, ya yasa dışı yollarla para temin etme yollarına başvurmuş, ya da Almanya'daki bütün haklarından vazgeçerek Türkiye'ye dönmek mecburiyetinde kalmıştır (Hürriyet, 1984a, s. 1).

Mevcut durumun gençleri adeta çıkmaza sürüklemesi nedeniyle örgütlü bir direniş ve protesto yolu tercih edilmiştir. Bedelin ödenebilir bir düzeye indirilmesi ve iş güvencesinin sağlanması için bir araya gelen gençler bölgesel birlikler kurmuşlardır. Askerlik çağındaki gençlerin ortak sorunları iş güvencesi (Akdoğan, 1962d, s. 3) ve askerlik bedelinin fazlalığıdır. Bu birlikler Frankfurt Bedelli Askerlik Girişimi'nin çağrısıyla dil birliğinin sağlanması ve merkezi koordinasyonun oluşturulabilmesi için 24-25 Mart 1984 tarihinde Federal Almanya Bedelli Askerlik Girişimi adıyla birleşmiştir. Yapılan danışma toplantısına 52 ayrı şehir ve kasabadan toplamda 151 delege ve 180 dinleyici katılmıştır. İki gün süren toplantılar boyunca her şehirde yapılan çalışmalar anlatılmış, istişareler yapılmıştır. Ortak istek ve hedefler belirlenmiş bu hedeflere ulaşmak için nasıl bir yol izleneceğine dair ana hatlar çizilmiştir (Bedel, 1984w, s. 1-3). Farklı şehirlerden katılan kişiler arasından 31 kişilik bir yönetim kurulu ve 3 kişilik bir yürütme kurulu seçilmiştir. Toplantıya Almanya Sendikalar Birliği (DGB) Genel Merkezi Türk İşçileri Sekreteri Mete Atsu, DGB Genel Merkezi Gençlik Sekreteri Klaus Westermann, Hessen Eyaleti Yabancı Hemşeriler Komitesi Başkanı Detlef Lüderwald da katılmıştır. Yaptıkları konuşma ile gençlerinin haklı isteklerini desteklediklerini belirtmişlerdir (Bedel, 1984z, s. 4).

FEBAG yönetim kurulu toplantısında belirlenen hedefler ise şu şekilde sıralanmıştır; askerlik bedeli 5 bin marka indirilmeli ve iş güvencesi sağlanmalıdır. Askerlik yapmak zorunda olan 2-3 ve daha fazla çocuğu olan aileler için bu miktar daha da düşürülmelidir. İşsiz gençlerin askerlik bedelini ödemek için verilen süreler uzatılmalıdır. Bedelli askerlikten işçi aileleri ve serbest meslek sahipleri de yararlanmalıdır. Bu tarihe kadar 5 bin Mark'tan fazla ücret ödeyen gençlere paraları iade edilmelidir. Bedelli askerlik için ödenen meblağlarla gençlere iş imkânı sunacak ve istihdam sağlayacak iş yerleri açılmalıdır. Türkiye'ye dönüp yirmi ay askerlik yapmak isteyen gençlerin Federal Almanya'daki oturma hakkı ve iş güvencesi iki ülke arasında yapılacak protokollerle garanti altına alınmalıdır (Bedel, 1984d, s. 2). Bu istekler sıralanırken Türkiye'deki gençlerin de sorunları ile yakından ilgilendiğini söyleyen dernek, bedel miktarının azaltılmasının bütün gençler açısından olumlu sonuçlar doğuracağını savunmuştur (Bedel, 1984w, s. 4). Üyelerin sayısını çoğaltarak nitelikli ve ilgi çekici faaliyetler sayesinde bu hedeflere ulaşılacağı (Bedel, 1984d, s. 2), en azından seslerini duyurabileceğine inan dernek üyeleri, gençlerin ailelerinin, akrabalarının ve arkadaşlarının desteğini almayı istemiştir (Bedel, 1984m, s. 2). Yine bedelli askerliğin cinsiyet farkı gözetmeksizin herkesin ortak sorunu olduğu, kadınlarında bu meseleden dolayı hem maddi hem de manevi sıkıntılar yaşadığı belirtilmiştir. Öyle ki eşi, nişanlısı, kardeşi, evladı askerlik için ön görülen miktarda bedel ödeyen bir kadının her anlamda mağdur olacağı, hem işini hem de parasını kaydeden gençlerin durumunun aile hayatına da zarar vereceği ileri sürülmüştür (Karakaya, 1985, s. 3).

Dernek, hedeflerinin belirlenmesi üzerine yakın gelecekte bir imza kampanyasının başlatılmasına, Federal Almanya çapında 19 Mayıs'ın sportif faaliyetlerle ve kültürel et-

kinliklerle coşku ile kutlanmasına, ayrıca Bedel isimli aylık bir de gazete çıkarılmasına karar verilmiştir. Bu gazete üzerinden gençlerin fikirleri savunulurken planlanan faaliyetlere dair duyurular da yapılmıştır (Bedel, 1984s, s. 3). İlk sayısı 15 Nisan 1984 tarihinde yayınlanan gazetede 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nın gençlerin sorunlarını duyurmak için bir fırsat olarak görülmüş (Bedel, 1984zl, s. 4), gençler bedelin 5 bin Marka indirilmesi ve iş güvencesinin sağlanması için harekete geçmiştir (Bedel, 1984v, s. 1).

Federal Almanya Bedelli Askerlik Girişimi'nin Faaliyetleri

FEBAG kurulduğu ilk anadan itibaren istemleri gerçekleştirmek ve geniş kitlelere ulaşmak için bölgesel ve merkezi girişimler aracılığıyla çeşitli çalışmalar yapmıştır (Bedel, 1984n, s. 3). Bu yolda Batı Berlin Kreuzberg Bedelli Askerlik Girişimi (Bedel, 1984m, s. 2), Hemer Askerlik Çağındaki Gençler Girişimi (Bedel, 1984zr, s. 2), Siemens Bedelli Askerlik Girişimi gibi bölgesel hareketler FEBAG ile iletişime geçip daha kapsamlı ve teşkilatlı bir çalışma için neler yapılabileceğine dair fikir alışverişinde bulunmuştur. Münih, Ingolstadt, Nürnberg, Rosenheim'deki bedelli askerlik girişimleri 21 Nisan'da Münih'te bir araya gelmiş, toplantılar sonrasında yemek yenip bir konser düzenlenmiştir (Bedel, 1984zl, s. 3). Giesing Askerlik Girişimi korosu tarafından verilen konserde erkek arkadaşlarını, kardeşlerini ve akrabalarını desteklemek isteyen genç kızlar da yer almıştır (Bedel, 1984zl, s. 2). Bilhassa Anne ve babaların desteği olmadan seslerini yeterince gür çıkarmayacağını bu vesile ile anlayan gençler daha sonraki programlarında bu durumu göz önünde bulundurmaya karar vermiştir. Ayrıca programa katılan annelerin başörtülü olmasına da Bedel bülteninde değinilmiştir. Bu ayrıntıya dikkat çekilmesinin sebebi sosyal demokrat bir oluşum ortaya çıkan dernek girişimin farklı ideolojik kesimlerce desteklendiğini göstermektir. Askerlik meselesinin sosyal ve ekonomik bir mesele olarak toplumun bütün kesimlerini ilgilendirdiği kadın erkek genç yaşlı fark etmeksizin herkesin ortak sorunu haline geldiğine işaret edilmiştir (Bedel, 1984i, s. 6).

FEBAG'ın Siyasal ve İdari Yetkililerle Yaptığı Görüşmeleri

FEBAG'ın çalışmalarını duyurmak ve destek toplamak amacıyla muhtelif tarihlerde üst düzey idarecilerle ve siyasi yetkililerle görüşmeler tertip etmiştir (Bedel, 1984x, s. 4-6). Öyle ki FEBAG temsilcilerinden oluşan 6 kişilik bir heyet 11 Nisan 1984 tarihinde Düsseldorf'daki Almanya Sendikalar Birliği (Deutscher Gewerkschaftsbund: DGB) Genel Merkezi'ni ziyaret etmiş ve genel merkezin yabancı işçiler sorumlusu Karl Heinz Goebels, gençlik sekreteri Wolfgang Ullenberg ve DGB genel merkezi Türk işçileri sekreteri Mete Atsu ile görüşmüşlerdir. Bilhassa Goebels sendikanın en başından itibaren Türk gençlerinden askerlik bedeli olarak istenen meblağa karşı çıktığını ifade etmiştir. Oldukça olumlu bir havada gerçekleşen görüşmelerde Almanya Sendikalar Birliği'nin Türk gençlerinin bedelli askerlik ücretine karşı başlattığı direnişi haklı gördüğü anlaşılmaktadır (Bedel, 1984u, s. 2). 25 Mayıs 1984 tarihinde Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz Türk-İş Avrupa Temsilcisi Derviş Albayak ile FEBAG Yürütme Kurulu arasında Brüksel'de bir görüşme yapılmıştır. Toplantılarda Alman Sendikalar Birliği Türk İşçileri Sekreteri Mete Atsu da bulunmuştur. FEBAG malum sorunları hakkında konuşup yaptıkları çalışmalar hakkında bilgiler verdikten sonra Türk-İş'ten bedelli askerliğin 5 bin marka düşürülmesi için bazı girişimlerde bulunması istenmiştir (Bedel, 1984zs, s. 1). Şevket Yılmaz Cumhurbaşkanı ve Başbakan ile yapacağı ilk görüşmelerde bedel konusunda değineceğini söylemiş ve Türk-İş'in FEBAG'dan bir heyetin Türk yetkililerle bedelli askerlik hakkında konuşması için çeşitli girişimlerde bulunacağı taahhüt edilmiştir. Bu girişimlerden sonra 17 Tem-

muz 1984 tarihinde Şevket Yılmaz'ın Turgut Özal ile görüşeceği haberi basında çıkmış ve FEBAG, H. Aydoğan imzalı bir açık mektup yayınlarak Yılmaz'dan askerlik çağındaki gençlerin durumunun yeniden gündeme getirilmesi istenmiştir (Bedel, 1984y, s. 1-7).

Derneğin bu çalışmaları Türkiye'de de yankı uyandırmış, bedelli askerlik meselesini ve iş güvencesini hükümetin gündemine taşımıştır. Dönemin Başbakanı Turgut Özal yaptığı açıklamalarla bedelli askerlik için belirlenen meblağın düşürülmesi için değerlendirmeler yapıldığını söylemiştir. Seslerini her yerde duyurmak isteyen gençler Mescid-i Aksa Camii açılışına katılan Essen Başkonsolosu Cengiz Yavuzcan'a bedelli askerliğin 5 bin Marka düşürülmesi için çeşitli çalışmalar yapıldığını söyleyen ve kendisinin bu konu hakkında ne düşündüğünü soran gence "gençlerin bunu yapmalarının bir şımarıklık olduğu" cevabını vermiştir (Bedel, 1984t, s. 3). Bu ifade Türkiye'deki pek çok üst düzey yetkilinin bedelli askerlik hakkındaki fikrini açıklar mahiyettedir. Ancak bedelli askerliğe yönelik eleştirileri ve itirazları ciddiyetle inceleyen Anavatan Partisi Milletvekilleri Bülent Akarcalı ve İsmet Özarslan Milli Savunma Bakanı Zeki Yavuztürk'e bedel sorunu üzerine bir dosya ilettiklerini açıklamıştır. Batı Berlin'de yaptıkları toplantılarda da gerekli düzenlemelerin yapılması için çalıştıklarını bildirmişlerdir (Tercüman, 1984, s. 1; Bedel, 1984m).

Temaslara devam eden FEBAG yürütme kurulu üyelerinden oluşan bir heyet, 12 Temmuz 1984 tarihinde Federal Almanya Hükümeti'nin yabancılar sorumlusu Liselotte Funcke ile bir görüşme yapmışlardır. Görüşmelerde askerlik çağındaki gençlerden ödemesi beklenen meblağın yüksek olduğu söylenerek gençlerin sorunları ve FEBAG'ın çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Toplantı sonunda Funcke derneğin çalışmalarını inceleyip gençlerin sorunlarını çözmek için destek vereceğini belirtmiştir (Bedel, 1984j, s. 1).

FEBAG'ın temasları yalnızca çeşitli kişilerle görüşmeler yapmakla sınırlı kalmamış, sesini duyurmak için adeta her fırsatı değerlendirmiştir. Bu bağlamda FEBAG, 18-20 Kasım 1985 tarihleri arasında Köln fuarı salonlarında "Daha iyi bir gelecek için savaşıyoruz" sloganıyla gerçekleştirilen on ikinci DGB Gençlik Kongresi'ne temsilciler göndermiştir. Toplantılarda Federal Almanya'da işsizlik, meslek eğitimi, savaş tehlikesi, sağcı yaklaşımlar, sosyal kısıtlamalar, yabancı gençlerle dayanışma ve "arkadaşıma sataşma" gibi konulara ağırlık verilmiştir. Kongrede bedelli askerlik meselesi de gündeme getirilmiştir (Bedel, 1985f, s. 12). Arkadaşıma sataşma ise şudur: Sendikal gençlik dergisi Ran ve DGB Gençlik Dairesi yabancı düşmanlığı ve ırkçılığa karşı arkadaşşıma sataşma sloganı altında bir kampanya başlatmışlardır. Sendikal gençliğin bu girişimini Federal Almanya Cumhurbaşkanı Dr. Richard von Weizsacker, SBD Genel Başkanı Willy Brandt, DGB Genel Başkanı Ernst Breit, Federal Hükümet Yabancılar Sorumlusu L. Funcke ve ünlü sanatçılardan Udo Lindenberg, Cem Karaca ve olimpiyat şampiyonu Ulrike Mayfahrt gibi isimler desteklemiştir. Yabancı düşmanlığı ırkçılıkla mücadelede FEBAG hiçbir destekten kaçınmayacağını belirtmiştir (Bedel, 1985c, s. 12). Nitekim bu yaklaşımda görüldüğü üzere dernek yalnızca bedelli askerlik meselesiyle değil yurtdışında yaşayan gençlerin bütün sorunları ile yakından ilgilenmiş, sosyalist bir yaklaşımla eşitlik ve adalet için mücadele edeceğini duyurmuştur. Bu yönde ırkçılığa karşı çıkarak işçi haklarının savunucusu haline gelmiştir.

FEBAG'ın yaptığı siyasi görüşmelerde Federal Almanya hükümetinin Türkiye'ye dönüp on sekiz ay askerlik yapacak gençlere iş yerlerini kaybetmeme güvencesi vermesi ve İşyeri Koruma Yasası'nın Türk gençleri için de geçerli olması talebinde de bulunulmuştur (Bedel, 1985i, s. 2). İş güvencesini sağlamak için şehirlerde ve iş yerlerinde toplantılar düzenleyerek gençlerin kendi sorunlarına sahip çıkmaları gerektiği savunulmuş, daha sonra sendikalarla ve iş yeri temsilcileri ile yapılacak görüşmeler ile somut adımlar atılabileceği belirtilmiştir (Bedel, 1985i, s. 2). Gençlerin işsizlikle mücadele ettiğinin altı çizil-

erek Almanya'ya geldikten sonra uzun süre iş bulamayan bir gencin bedel konusunda ne yapacağı tartışma konusu olmuştur (Duygu, 1985, s. 10). İstemlerini kabul ettirmek için siyasilere görüşme teşebbüsünde bulunan Hamburg bölgesel girişimi belediyeden görüşme talebinde bulunmuş, bazı sivil toplum kuruluşları ve işçi sendikaları ile de irtibat kurulmuştur (Bedel, 1985h, s. 3). Nitekim iş güvencesi meselesinde yapılan girişimler sonucunda verilen önerge Hamburg Eyalet Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Bremen'de de benzeri bir tasarı meclise sunulmuştur. Düsseldorf'ta da milletvekilleri ile görüşmeler sağlanıp iş güvencesi tasarısının meclise sunulması için girişimlerde bulunulmuştur. Önergenin Federal Parlamento'ya gitmesi için bütün girişimlerin aynı minvalde çalışmalar yapması istenmiştir (Bedel, 1985j, s. 3).

İmza Kampanyaları

Derneğin yaptığı en önemli icraatlardan birisi ise örgütlü bir itiraz sürecini yürütmek için taraftar toplamaktır. Bu bağlamda FEBAG üyeleri katıldıkları toplantılarda, gittikleri fabrikalarda ve hatta konserlerde fikirlerini açıklayıp imza kampanyası düzenlemişlerdir. Yalnızca askerlik çağındaki genç erkeklerin değil başta aileler, anne ve babalar olmak üzere pek çok kişinin desteğini almak hedeflenmiştir (Bedel, 1984ze, s. 8). Bu bağlamda Hamburg'da düzenlenen konserlerde faaliyet gösteren Hamburg ve Elmshorn Bedelli Askerlik Girişimleri gece boyunca 960 imza toplamıştır (Bedel, 1984f, s. 2). Bedel gazetesinde de FEBAG ana merkezinin ve diğer bölgesel girişimlerin faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler verildikten sonra imza kampanyası için form yayınlanmış ve gelecek programların duyurusu yapılmıştır.

İmza kampanyalarını organize etmenin temel zorluğu ise Federal Almanya'daki bütün bölge ve mahallelere gidip oradaki gençlerle doğrudan iletişim kurmaktır. Bu nedenle Düsseldorf'daki Mercedes Fabrikasındaki Türk işçilerden oluşan Mercedes İş Yeri Girişimi faaliyete geçirilmiştir. Üyeler kendi çalıştığı bölgede ulaşabileceği kadar kişiden imza toplamakla yükümlü tutulmuştur (Bedel, 1984zj, s. 2). Hükümetin karşısında isteklerini kabul ettirebilmek için en büyük gücün toplanan imzalar olduğu, imzalar sayesinde binlerce kişinin isteklerinin dile getirildiği kavranmıştır (Doğan, 1984, s. 2). Bu bağlamda dernek çalışmalarına başladığı ilk andan itibaren mütemediyen imza kampanyaları düzenlemiştir (Bedel, 1984zn, s. 1-6). Bununla birlikte doğrudan mahallelere giderek ailelerle temas etmenin de oldukça etkili bir yöntem olduğunu düşünen Duisburg kent girişimi, Hochfeld ve Rheinhausen da bulunan neredeyse tüm Türk ailelerinin evine giderek bizzat bedelin düşürülmesi için görüşmeler yapmıştır. Ev ziyaretlerinde ise ailelerin bedel konusunda ne denli zor durumda kaldığı anlaşılmıştır (Bedel, 1984r, s. 2). Bölgede 16 Haziran 1984 tarihinde bir de açık hava şenliği düzenlenmiş ve yaklaşık 1800 kişi bu şenliğe katılmıştır. Folklor gösterileri, yarışmalar, tiyatro gösteri eşliğinde son derece eğlenceli bir ortam oluşturulmuştur (Bedel, 1984z, s. 4-5). Almanya'daki farklı şehirlerde örgütlenen askerlik çağındaki gençler gerek kutlamalar gerekse toplantılar vesilesiyle seslerini duyurmaya çalışmış (Bedel, 1984zh, s. 2), her fırsatta imza toplayarak taraftar sayısını arttırdıklarını belgelemişlerdir (Bedel, 1984p, s. 2-3).

İmza kampanyasının önemini kavrayan bölgesel girişimler neredeyse hiçbir fırsatı kaçırmamaya gayret göstermiştir. Bu bağlamda Hamburg'a bağlı Elmshorn Bedelli Askerlik Girişimi tiyatro, müzik ve folklor grubu kurmuştur. Folklor grubu davul zurna çalmak için katıldığı bir düğünde önce bedelli askerlik sorunu üzerine bir konuşma yapmış ve düğün sahibinin da aynı meseleden mustarip olduğunun öğrenilmesi üzerine davetliler büyük bir istekle imza vermiştir (Bedel, 1984s, s. 6). Folklor ekibi oyunlar oynayıp davetlileri

eğlendirmiş programın sonunda düğün sahibi gençleri bu çalışmalarından dolayı tebrik ederek derneğe 150 Mark bağış yapmıştır (Bedel, 1984q, s. 3). İmza toplamak için hiçbir fırsatı kaçırmayan dernek mensuplarının kurdukları folklor ve müzik ekipleri sayesinde çok sayıda kişiye kolaylıkla ulaştığı görülmektedir. Öte yandan aktivist bir hareket olarak ortaya çıkan girişimlerin geleneksel Türk adetlerine, kültürüne ve folkloruna sempati ile yaklaştığı görülmektedir.

19 Mayıs dolayısıyla yapılan kutlamalara ve turnuvalara Batı Berlin komitesinin girişimleri ile 1500'e yakın genç katılmış, 60'ın üzerinde futbol takımı kurularak bunların yapılacak turnuvalara katıldığı ve bedelli askerlik girişimini desteklediği kaydedilmiştir. Öyle ki 5000 gencin imza kampanyasına katıldığı ve bu sayının yapılan çalışmalarla iki katına çıkarılmasının hedeflendiği bildirilmiştir (Bedel, 1984n, s. 3).

Bedel Gazetesi

FEBAG çalışmalarına başladıktan sonra faaliyetleri hakkında bilgi vermek, duyurular yapmak ve bedelli askerlik ile ilgili fikirlerini geniş çevrelere duyurmak amacıyla Bedel isimli bir gazete çıkarmıştır. Gazete'nin ilk sayısı 15 Nisan 1984 tarihinde yayınlanmıştır. Ayda bir çıkarılacağı duyurulan gazetenin sorumlu müdürü Ömer F. Öğrük'tür. İletişim adresi Wanheimerstrasse 137/4100, Duisburg olarak verilen gazete idarehanesinin telefon numarası (0203) 660 672'dir (Bedel, 1984v, s. 2). Her ay düzenli çıkarılmayan gazetenin son sayısı 14 Ekim 1988 tarihinde özel bir sayı olarak yayımlanmıştır. Her sayıda derneğin çalışmaları, fikirleri, yapılan toplantılar ve diğer organizasyonlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu özelliğiyle FEBAG hakkında ana kaynak olma özelliği taşıyan gazete bu çalışmanın da temel yönlendiricisi olmuştur.

Gazetenin ikinci sayısından itibaren yer verilen mizah sayfasında bedelli askerliğin yarattığı zorluklar karikatür, şiir ve ilanlar üzerinden esprili bir dille anlatılmaya çalışılmıştır. Temelde yirmi bin markın çok olduğu gençlerin iş güvencesinin bulunmadığı şiir ve karikatürlerin ana fikrini teşkil etmiştir (Bedel, 1984zp, s. 7). Hatta bilmece, hikâyeler ve bulmacalar ile bahsi geçen miktarı biriktirmenin ne kadar zor olduğu ya da o şartlar altında 20 bin mark ödemek zorunda kalan kişilerin sağlıklarının bozulduğu, ailelerinin geçimini sağlamakta sıkıntılar yaşadığı gibi temalar işlenmiştir (Bedel, 1984r, s. 7). İnsanların askerlik bedelini ödemek için arabalarını evlerini satılığa çıkardığı yine mizahi bir şekilde aktarılmıştır (Hürriyet, 1984b, s. 1). Bedelin indirilmesinin ardından yine benzer şekilde şiir (Demir, 1984, s. 7) ve hikâyeler, fıkralar ile tepkilere devam edilmiştir. Gençlerin işsizlik ve yoksulluk ile mücadele ederken askerlik ücretini yatırmak için kredi borcu altında ezildiği vurgulanmıştır (Bedel, 1984zh, s. 8). Bedelli askerliğin gündemde olduğu 24 Haziran 1984 tarihinde gazetelerde yayınlanan bir haber (Ergül, 1984, s. 1) FEBAG'ı adeta harekete geçirmiştir. Öyle ki bu habere göre borç alacak meselesi yüzünden bir cinayet işlenmiş, maktulün eşinin ailesine borç olarak verdiği 20 bin Mark'ı askerlik bedelini ödemek üzere geri istemesi nedeniyle anlaşmazlıklar çıkmış ve meselenin sonunda bir cinayet işlenmiştir. Her ne kadar haberin bütün ayrıntıları paylaşılmamış olsa da bedel sorununun ne gibi büyük facialara yol açtığına bir delili olarak bu olay Bedel gazetesinde yerini bulmuştur (Bedel, 1984l, s. 9). Gençlerin ekonomik sıkıntılar altında ezildiğini savunan dernek, bu fikrini daha somut bir zemine oturtmak amacıyla Bedel bülteninde gençlerin bizzat kaleme aldıkları yazılarını ve mevcut durum hakkındaki görüşleri aktarılmıştır. İsmi, yaşı, mesleği, kaç yıldır Federal Almanya'da yaşadığı, aylık geliri, ev kirası hakkında bilgiler verilmiştir. Maddi sıkıntılar ve işsizlik ile mücadele eden gençlerin bedelli askerlik için tespit edilen meblağı ödeyemeyeceği vurgulanarak röportaj verenlerin birer de fotoğrafı yayınlanmıştır (Bedel, 1984a, s. 4-5). İş sahibi olan gençlerin

de her an işten atılma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı sıklıkla dile getirilmiştir (Bedel, 1984zq, s. 6).

19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Dolayısıyla Yapılan Etkinlikler

FEBAG faaliyetlerine başladığı ilk andan itibaren 19 Mayıs'ın coşku ile kutlanmasını ve bedelli askerlik konusunda ses getirecek bir programın yapılmasını planlanmıştır. Bölgesel girişimler altı hafta önce başlayan hazırlıklarını, oluşturdukları komiteler aracılığıyla yürütmüş ve çok sayıda kişiye ulaşmayı hedeflemiştir (Bedel, 1984x, s. 3). Bu bağlamda Bergkamen'de 19 Mayıs 1984 kutlamaları saat 10'da bir futbol müsabakası ile başlamıştır. Ardından güreş, boks, karate ve dans gösterileri yapılmıştır. Saat 14 civarı Werl Bedelli Askerlik Girişimi mensupları göğüslerinde "bedel 5 bine indirilsin" yazısıyla bir koşu maratonu gerçekleştirmişlerdir. Ardından yapılan konuşmalar ve folklor gösterilerinin gündüz kısmı saat 17.00'da sona ermiştir. Aynı coşku ile akşam 19.00 başlayan kültür gecesine ise 300 kişi katılmıştır. Programda türküler, şarkılar okunmuş, bedelli askerlik temalı tiyatro ve folklor gösterileri yapılmıştır. Gecenin sonunda yapılan toplantıda elde edilen kazancın 300 markı FEBAG merkezi komiteye bağışlanmasına karar verilmiştir (Bedel, 1984zh, s. 2). Bununla birlikte girişimlerin bünyesinde kurulan folklor ekipleri, orkestra ve müzik kolları toplantıların eğlenceli ve ilgi çekici bir hal almasına vesile olmuştur. Ozan yarışmaları düzenlenmiş, halaylar çekilmiş, horon tepilmiştir (Bedel, 1984zk, s. 2-3). Bu tarz eğlence gecelerinin insanlar arasındaki birlik ve beraberliği sağlamada oldukça etkili olduğu kanısına varılmıştır. Gençlere bu sayede daha kolay ulaşabileceğini fark eden girişimler çeşitli spor turnuvaları düzenlemeye de karar vermiştir.

Federal Almanya'nın 26 kentinde bedelli askerlik girişimleri 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramını görkemli bir şekilde kutlamıştır (Bedel, 1984zg, s. 6). Programlarda Türkiye'nin çeşitli yörelerine has türküler, şarkılar söylenmiş, halaylar çekilmiş, oyunlar oynanmıştır. Gelenek ve görenekleri yaşatmak için özel bir çaba sarf edildiği vurgulanmıştır (Bedel, 1984x, s. 4-6). Geniş izleyici kitlesine ulaşan girişimler toplamda 25 bin imza toplamış ve bu kutlamak Türkiye'nin de ilgisini çekmiştir. Nitekim Milli savunma Bakanı Zeki Yavuztürk kutlamaların ardından bedelin 15 bine indirileceğine dair bir açıklama yapmıştır (Hürriyet, 1984a, s. 1; Hürriyet, 1984b, s. 1). Bir yandan gösterilerin halk tarafından ilgi ile takip edilmesi diğer yandan üst düzey yöneticilerin ve Türk hükümet yetkililerinin dikkatini çekebilme bir başarı olarak kabul edilmiş ve FEBAG öncülüğünde yerel girişimlerin benzer etkinliklere devam etmesine karar verilmiştir (Bedel, 1984xq, s. 7). Öyle ki bedelin 15 bine indirileceğine yönelik açıklamalar FEBAG'ın ve 19 Mayıs kutlamalarının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Gençlerin bedelin düşürülmesini hayal ederken Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethi için kurduğu hayaller ve sonuç itibarıyla tüm dünyayı hayran bırakan zaferi referans olarak gösterilmiştir. Önce güzel hayaller kurmak, ardından bu hayallere ulaşmak için çalışmanın ne denli önemli olduğu Fatih Sultan Mehmet özelinde açıklanmıştır (Bedel, 1984zo, s. 9).

1986 yılında da faaliyetlerine devam eden FEBAG yine 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramını bir vesile olarak değerlendirmiş ve yapılacak coşkulu kutlamalar ile gençlerinin sorunlarını kolaylıkla dile getirebileceğine inanılmıştır. Bu yolda çeşitli törenler organize edilmeye çalışılmıştır (Bedel, 1984t, s. 1). Almanya'nın çeşitli bölgelerindeki örgütlenmeler bu tür kutlamalara büyük önem vermiştir.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından hızlı bir toparlanma sürecine giren Almanya ekonomik gücünü artırmış ve gelişen sanayisi için işçi ihtiyacı duymaya başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye ile 1961 yılında yapılan bir anlaşma ile binlerce Türk işçi olarak Almanya'ya gitmiştir. Türk vatandaşlarının Almanya'da çalışmak ve orada zengin olmak arzusuyla başladıkları göç dalgası uzun vadede kültürel, sosyal ve ekonomik meseleleri beraberinde getirmiştir. Gittikleri bölgenin diline, kültürüne ve dinine her anlamda yabancı olan işçiler çeşitli zorluklarla aynı anda mücadele etmişlerdir. Bilhassa yalnızlıktan mustarip olan işçiler daha sonra çıkarılan aile birleştirme kanunu ile eşlerini ve çocuklarını da yanlarına almışlardır. Türk çocuklarının Almanya'ya gitmesi ise yeni tartışmaları ve problemleri beraberinde getirmiştir. Eğitim meselesi ile akla gelen mesele olsa da ilerleyen yıllarda buna askerlik sorunu da eklenmiştir. Askerlik çağına gelen ve yurtdışında yaşayan gençlerin belli bir miktar para ödeyerek askerlikten muaf olması ya da Türkiye'ye dönerek vatani borcunu ödemesi istenmiştir. Ancak her iki seçenek de beraberinde bazı zorlukları getirdiği için gençler adeta bir çıkmaza girmiştir. Bu bağlamda 1980 yılında çıkarılan bedelli askerlik kanunu Almanya'daki Türklerin ilgisine mahzar olmuş ve pek çok kişi ön görülen meblağı ödeme yolunu seçmiştir. Ancak 1982 yılında önceden belirlenen meblağın iki katına çıkarılması çeşitli itirazları da beraberinde getirmiştir.

Federal Almanya'nın farklı bölgelerindeki gençler bir araya gelerek bedelli askerlik ücretine karşı çıkma yolları ararken mahalli girişimler ve oluşumlar Federal Almanya Bedelli Askerlik Girişimi adı ile merkezi bir teşkilat şeklinde örgütlenme yolunu tutmuştur. 1984'den 1988'e kadar aktif faaliyetlerine devam eden derneğin temel argümanı "bedel 5 bine düşürülsün" şeklindedir. İlk etapta yalnızca bedelli askerliğin ücretine itiraz eder gibi görünen dernek, Almanya'da yaşayan Türkleri kültürel ve sosyal faaliyetler ile birleştirme başarısına erişmiştir. Yüzlerce kişinin katıldığı programlarda konserler, tiyatrolar, folklor çalışmaları yapılmış, sanatsal ve kültürel bir şölen mahiyetini alan gösteriler geniş kitlelerin ilgisini çekmiştir. Her faaliyette bedelli askerliğe itiraz edilmiş, bununla birlikte Almanya'da yaşayan Türklerin sorunlarına değinilerek, iş güvencesinin olmadığı, işçilerin düşük ücretle uzun saatler çalıştırıldığı, Almanya'daki yabancılara karşı ırkçı saldırılarının, kin ve nefret söylemlerinin arttığı gibi önemli konulara değinilmiştir. Ekonomik sorunlarla mücadele etmek zorunda kalan göçmenlerin Türkiye hükümeti tarafından adeta bir döviz kaynağı olarak görüldüğü fikri ise tartışmaların fitilini ateşlemiştir. Öyle ki üst düzey Türk yetkilileri bedelli askerlik miktarını itiraz etmeyi "şımarıklık" olarak nitelendirirken Almanya'da yaşayan Türk vatandaşlar da kendilerine döviz bankası gözüyle bakıldığını ileri sürmüştür.

Bu ortam içerisinde çalışmalarına devam eden FEBAG'ın faaliyetleri incelendiğinde asıl meselenin yalnızca bedelli askerlik olmadığı görülmüştür. Hayat standartlarını yükseltmek amacıyla Almanya'ya gelen göçmenler kültürel ve ekonomik pek çok sorunla yüze gelmiş ve temelde sarsılan aidiyet hissi bu kanun ile kendini göstermiştir. Meblağın yüksekliği kültürel uzaklıktaki hukuki bağı ve dövizle vatani görev söylemlerini beraberinde getirmiştir. Diğer yandan yurtdışında yaşayan bir Türk'ün Türkiye'ye dönerek vatani görevini yerine getirmesi durumunda Almanya'daki işini kaybedip kaybetmeyeceği, oturma izninin ve çalışma izninin ne olacağı gibi soruların cevabı aranmıştır. Almanya hükümeti ile Türk hükümetinin bu konuda ortak bir protokol yayınlaması istenmiştir. Bu girişimlerden de anlaşılacağı üzere aslında yurt dışındaki gençler iş güvencesi dışında geleceğe dair kaygılarının giderilmesini talep etmiştir. Kendilerinin döviz kaynağı olmadığını yaptıkları eylemler ile göstermeye çalışmışlardır. Öte yandan sosyalist çizgide yer alan derneğin faaliyetleri toplumun her kesimi tarafından desteklenmiş, İslamcı ve

muhafazakârların da desteğini almak isteyen FEBAG genç, yaşlı kadın, erkek fark etmesizin herkesin daha iyi bir gelecek için mücadele etmesi gerektiğini sıkça vurgulamıştır. Hatta bu bağlamda başörtülü annelerin derneğe destek verdiğini görmek büyük bir sevinç yaratmıştır. Bir sembol olarak görülen başörtülü kadınların dernek organizasyonlarına katılması derneğin muhafazakâr İslamcılar tarafından da kabul edildiği şeklinde yorumlanmıştır. Bununla birlikte gelenek, görenek, tarihi ve kültürel birlik temasında işlenen folklorik organizasyonlar farklı ideolojilerdeki kişileri birleştirme görevi üstlenmiştir.

Sonuç itibarıyla Almanya'da bedelli askerlik ücretinin indirilmesi ana söylemi ile faaliyetlerine başlayan FEBAG Almanya'da yaşayan Türklerin sesi olmayı başarmış, göç, aidiyet ve kültürel uzaklık bağlamında manevi yalnızlık yaşayan yüzlerce kişi dernek çatısı altında toplanarak her türlü organizasyonu folklorik bir şölen haline getirmiştir. Gençlerin kamusal alan ihtiyacı bu şekilde karşılanırken derneğin istemleri de kısmen başarıya ulaşmıştır. Bedelli askerlik ücreti önce 15 bin Mark'a sonra 10 bin Mark'a indirilmiştir. Büyük bir özveri ile çalışan dernek mensupları ulusal bayramları bir fırsat olarak görmüş, bayramlar vesilesiyle spor turnuvaları ve kültürel etkinlikler düzenlemiştir. Bölgesel bir girişim için son derece etkili ve büyük organizasyonlar tertip edilmiştir. Gençlerin aynı dili konuşup, aynı duyguyu paylaşarak kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetlerde birleşmesi insani bir ihtiyaçtır. Özellikle "gurbetçi" olarak tabir edilen göçmenlerin bu gibi girişimleri desteklemesinde bu duyguların payı büyüktür. Öyle ki bedelli askerlik mevzu aidiyet hissini geliştiren ortak payda haline gelmiştir. Ortak bir amaç uğruna birlik ve beraberlik içerisinde hareket eden gençler sevinç ve kaygılarını ifade edecek bir ortam bulmuştur.

Extended Summary

Following World War II, Germany, which entered a period of rapid recovery, increased its economic strength and began to need workers for its burgeoning industry. In this context, with an agreement made with Türkiye in 1961, many Turks went to Germany as workers. The wave of migration, initiated by Turkish citizens seeking to work and prosper in Germany, brought with it long-term cultural, social, and economic problems. So much so that the workers, who were foreign in every sense to the language, culture and religion of the region they went to, had to struggle with various difficulties. Later, with the family reunification law, they took their spouses and children with them. The arrival of Turkish children in Germany brought new debates and problems. While education was the primary concern, the issue of military service was also addressed in later years. Young people of military age living abroad were asked to either pay a certain amount of money to be exempt from military service or return to Turkey to pay their national debt. However, both options bring with them certain difficulties, and young people find themselves in a stalemate. In this context, the paid military service law enacted in 1980 attracted the attention of Turks in Germany, and many people chose to pay the prescribed amount. However, the doubling of the previously determined amount in 1982 brought about various objections.

Young people from different parts of the Federal Republic of Germany came together and sought ways to oppose paid military service. Local initiatives and formations organized themselves as a central organization under the name Federal German Paid Military Service Initiative. The association, which continued its active activities from 1984 to 1988, maintained its core argument: "The fee should be reduced to 5,000 Turkish Lira." Initially appearing to object solely to the cost of paid military service, the association has successfully united Turks living in Germany with cultural and social activities. Concerts, plays, folklore performances were held in programs attended by hundreds of people, and

the shows, which were an artistic and cultural feast, attracted the attention of large audiences. Every event objected to paid military service, while addressing the problems faced by Turks living in Germany, highlighting important issues such as the lack of job security, workers working long hours for low wages, and the rise of racist attacks and hate speech against foreigners in Germany. The idea that immigrants struggling with economic hardship are being viewed as a source of foreign currency by the Turkish government has fueled debate. So much so that, while high-ranking Turkish officials described objecting to the amount of paid military service as “spoiledness,” Turkish citizens living in Germany claimed that they were being treated as a foreign exchange bank.

When the activities of FEBAG, which continues its work in this environment, are examined, it is seen that the real issue is not only paid military service. Immigrants who came to Germany seeking to improve their living standards faced numerous cultural and economic challenges, and this law fundamentally undermined their sense of belonging. The high wages demanded have led to allegations that the state views its citizens abroad as a source of foreign currency. On the other hand, answers were sought to questions such as whether a Turk living abroad would lose his job in Germany if he returned to Turkey and fulfilled his military service, and what would happen to his residence permit and work permit. The German and Turkish governments were asked to issue a joint protocol on this matter. As can be understood from these initiatives, young people abroad actually demanded that their concerns about the future, especially regarding job security, be addressed. They aimed to show through their actions that they were not a source of money. On the other hand, the activities of the association, which adheres to a socialist stance, have been supported by all segments of society. FEBAG, which also seeks to gain the support of Islamists and conservatives, has frequently emphasized that everyone, young and old, men and women alike, must fight for a better future. In fact, seeing headscarved mothers supporting the association was a source of great joy. The participation of headscarved women in the association’s activities has been interpreted as the association being accepted by conservative Islamists.

Another issue addressed within the context of the paid military service debate is how the aforementioned sums are spent. So much so that the idea has emerged that the money given to the state, which is seen as an economic aid for the development of the country, is actually used for the personal interests of some individuals and institutions, not for the state as thought or conveyed. By bringing examples from Ottoman history, an attempt was made to reveal the fundamental justification for paid military service. In this context, the following words were used: “When the pashas ran out of money, they even put military service up for sale. Just like 100 years ago.” Indeed, the bribery case of former state minister İsmail Özdağlar played a role in escalating discussions about bribery and corruption. In fact, Özdağlar’s statements regarding paid military service, claiming that young people living abroad were providing foreign currency for their homeland, drew criticism. It was alleged that the foreign currency collected for paid military service was being used by certain individuals. With the influence of these claims, it was requested that the price be reduced by 5,000 marks and that the paid amount would be used to open new workplaces, education and training institutions in Turkey. There was strong opposition to the purchase of weapons from the United States and West German arms factories using paid military service fees, which were included in the Ministry of National Defense’s budget. It was stated that the cost of living in Turkey has increased, the people have difficulty in accessing basic foodstuffs, and adequate education and training opportunities are not available, and it was requested that a fund be created in Turkey with these amounts and that the money in this fund be used to build workplaces, schools, universities and dormitories.

Indeed, according to FEBAG, the military service fee should be reduced to 5,000 Marks and job security should be ensured. This amount should be further reduced for families with two or three or more children who are required to perform military service. The deadlines for unemployed young people to pay their military service fees should be extended. Workers' families and self-employed individuals should also benefit from paid military service. Young people who have paid more than 5,000 marks by this date should have their money refunded. Workplaces that will provide job opportunities and employment for young people should be opened with the money paid for paid military service. Young people who wish to return to Turkey and perform twenty months of military service should have their right to residency and job security in the Federal Republic of Germany guaranteed through protocols signed between the two countries. In listing these requests, the association stated that it was deeply concerned with the problems of Turkish youth and argued that reducing the fee would yield positive results for all young people. The association members believed that these goals could be achieved by increasing the number of members through qualified and interesting activities, or at least making their voices heard, and wanted to receive the support of the families, relatives and friends of the young people. It was also stated that paid military service is a common problem for everyone, regardless of gender, and that women experience both financial and emotional hardship due to this issue.

FEBAG, which started its activities with the main discourse of reducing the paid military service fee in Germany, has succeeded in becoming the voice of Turks living in Germany, and hundreds of people who experience spiritual loneliness in the context of migration, belonging and cultural distance have gathered under the umbrella of the association and turned every kind of organization into a folkloric feast. While the youth's need for public space was met in this way, the association's requests were largely accepted. The paid military service fee was first reduced to 15,000 DM, then to 10,000 DM. Working with great dedication, the association members saw national holidays as opportunities, organizing sports tournaments and cultural events on the occasion. Highly effective and large-scale events have been organized for a regional initiative. It's a fundamental human need for young people to unite in cultural, artistic, and sporting activities, speaking the same language and sharing the same sentiments. These sentiments play a significant role in immigrants' support for FEBAG. So much so that paid military service has become a common denominator that fosters a sense of belonging. Turkish families living thousands of kilometers away from their homeland wanted military service to be reduced to a nominal amount or to be exempted from military service altogether. Various activities were carried out on this path, meetings were held with Turkish and German high-level administrators, signature campaigns were organized and marches were held. The association, which tries to make its voice heard through cultural, artistic and sporting events, has become a social medium and has been closely concerned with all the problems of the Turks living in Germany, especially military service.

Funding statement

The author declare that no funds, grants, or other support

Conflict of interest

Were received during the preparation of this manuscript: The author have no relevant financial or non-financial interests to disclose

Data availability

The author conform that the data supporting the findings of this study are available within the article and its supplementary materials.

Author contribution

The author conform that the data supporting the findings of this study are available within the article and its supplementary materials.

AI Content Statement

No artificial intelligence programs were used in the development process of this article.

Kaynakça Arşiv Belgeleri:

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), (1980a). *Kararlar Daire Başkanlığı (KDB), [Karar], 30-18-1-2. 399-314-5.*
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), (1980b). *Kararlar Daire Başkanlığı (KDB), [Karar], 30-18-1-2. 410-192-8.*
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), (1982a). *Kararlar Daire Başkanlığı (KDB), [Karar], 30-18.1-2. 460-530-7.*
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), (1982b). *Kararlar Daire Başkanlığı (KDB), [Karar], 30-18.1-2. 460-530-7-5.*
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), (1982c). *Kararlar Daire Başkanlığı (KDB), [Karar], 30-18.1-2. 460-530-7-7.*

Gazete ve Dergi Makaleleri:

- Acar, E. (2023). '1960-1965 Döneminde Türkiye'den Almanya'ya İşçi Göçleri'. *Troyacademy International Journal of Social Sciences*, 8(1), s. 38-69. doi:10.31454/troyacademy.1215332.
- Akdoğan, L. (1962a). 'Almanya'daki Türk İşçiler Arasında'. *Tercüman*, 7 Kasım, s. 3.
- Akdoğan, L. (1962b). 'Dokuz Kız Arkadaşın Gurbete Çıkışları'. *Tercüman*, 8 Kasım, s. 3.
- Akdoğan, L. (1962c). 'Ellerimizi Tanımıyorduk'. *Tercüman*, 9 Kasım, s. 3.
- Akdoğan, L. (1962d). 'En Sahipsiz İşçiler Türk İşçileri'. *Tercüman*, 12 Kasım, s. 3.
- Akdoğan, L. (1962e). 'İşçilerimizi Almanya'ya Yok Pahasına Satmışız'. *Tercüman*, 6 Kasım, s. 3.
- Akdoğan, L. (1962f). 'Türk İşçisinin Tek Ümidi Yine Türk Hükümetidir'. *Tercüman*, 13 Kasım, s. 3.
- Bedel (1984a). '15 Bin Dile Kolay Kim Ödeyecek'. 10 Eylül, s. 4-5.
- Bedel (1984b). '15 Bin de Çok'. 10 Temmuz, s. 8.
- Bedel (1984c). '15 Bin Sorunumuzu Çözmüyor'. 15 Haziran, s. 1.
- Bedel (1984d). '19 Mayıs'a Kadar En Az 50 Bin İmza'. 15 Nisan, s. 2.
- Bedel (1984e). '23 Nisan'da Öğrendiğimiz'. 10 Mayıs, s. 3.
- Bedel (1984f). '3 Saatte 960 İmza'. 10 Mayıs, s. 2.
- Bedel (1984g). 'Alsdolf'da Başarılı Bir Çalışma'. 10 Temmuz, s. 3.
- Bedel (1984h). 'Ayda 96 Marka Bedelli Askerlik'. 10 Temmuz, s. 8.
- Bedel (1984i). 'B. Berlin ve Hollanda'da Bedelli Askerlik Toplantılarına Çok Sayıda Genç Katıldı'. 10 Mayıs, s. 6.
- Bedel (1984j). 'Bayan Funcke İle Görüştük'. 10 Eylül, s. 1.
- Bedel (1984k). 'Bedel Bel Büküyor'. 10 Mayıs, s. 7.
- Bedel (1984l). 'Bedel Cinayet İşletiyor'. 10 Temmuz, s. 9.
- Bedel (1984m). 'Berlin'den Ses Geldi'. 10 Mayıs, s. 2.
- Bedel (1984n). 'Berlin'de 5000 İmza'. 10 Temmuz, s. 3.
- Bedel (1984o). 'Bildiri'. 10 Temmuz, s. 1-6.
- Bedel (1984p). 'Bir Girişim Daha Wetzlar'. 15 Haziran, s. 3.
- Bedel (1984q). 'Deneyim'. 10 Mayıs, s. 3.
- Bedel (1984r). 'Duisburg'da 4. Mahalli Girişim'. 15 Haziran, s. 2.
- Bedel (1984s). 'Düğünde Nasıl İmza Topladık'. 10 Mayıs, s. 3.

- Bedel (1984t). 'Essen'de Bedelli Askerlik Toplantısı'. 15 Nisan, s. 3.
- Bedel (1984u). 'FEBAG Heyeti DGB'yi Ziyaret Etti'. 15 Nisan, s. 2.
- Bedel (1984v). 'FEBAG Kuruldu'. 15 Nisan, s. 1-3.
- Bedel (1984w). 'FEBAG ve Ana İstemimiz Üzerine'. 15 Nisan, s. 2-4.
- Bedel (1984x). 'FEBAG'ın 19 Mayıs Kutlamalarına 26 Kentte 11.000 Kişi Katıldı'. 15 Haziran, s. 4-6.
- Bedel (1984y). 'FEBAG'ın Türk İş'e Mektubu'. 10 Temmuz, s. 1-7.
- Bedel (1984z). 'Freiburg'. 10 Eylül, s. 2.
- Bedel (1984za). 'Gelsenkirchen'de 500 Kişi'. 10 Temmuz, s. 6.
- Bedel (1984zb). 'Hattingen'. 10 Eylül, s. 2.
- Bedel (1984zc). 'Havaalanında Çalışma'. 10 Eylül, s. 3.
- Bedel (1984zd). 'Her Fırsatı Değerlendirmek'. 10 Eylül, s. 2.
- Bedel (1984ze). 'İmza Kampanyamız Sürüyor'. 10 Mayıs, s. 8.
- Bedel (1984zf). 'Kochendorf Gençleri 15 Bin de Çok'. 10 Temmuz, s. 5.
- Bedel (1984zg). 'Köln Radyosundaki Röportajımız'. 10 Temmuz, s. 3.
- Bedel (1984zh). 'Leverkusen'da İlk Bedel Toplantısı'. 15 Haziran, s. 2.
- Bedel (1984zi). 'Lüdenscheid'. 10 Temmuz, s. 6.
- Bedel (1984zj). 'Mercedes'te İş Yeri Girişimi Kuruldu'. 10 Temmuz, s. 2.
- Bedel (1984zk). 'Moers'de Şenlikli Bedel Toplantısı'. 15 Haziran, s. 2.
- Bedel (1984zl). 'Münih'te Çalışmalar Değerlendirildi'. 10 Mayıs, s. 2.
- Bedel (1984zm). 'Neden İşyerleri'. 10 Eylül, s. 3.
- Bedel (1984zn). 'Onbinlerce İmza İçin Yarışmaya'. 10 Eylül, s. 1-6.
- Bedel (1984zo). 'Serçe Parmağımı Bile Kesmeyi Düşündüm'. 10 Eylül, s. 9.
- Bedel (1984zp). 'Şiir'. 10 Mayıs, s. 7.
- Bedel (1984zq). 'Şimdi Daha Güçlüyüz'. 10 Eylül, s. 1-6.
- Bedel (1984zr). 'Siemens'de 1000 İmza Toplandı'. 10 Mayıs, s. 2.
- Bedel (1984zs). 'Türk İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz İle Görüşüldü'. 15 Haziran, s. 1.
- Bedel (1984zt). 'Yolumuz ve Amacımız'. 10 Eylül, s. 2.
- Bedel (1985a). '1985 Uluslararası Gençlik Yılındaki Etkinliklerimiz'. 25 Kasım, s. 4-9.
- Bedel (1985b). '1985 Dünya Gençlik Yılından Ne Bekliyoruz'. 25 Ocak, s. 8.
- Bedel (1985c). 'Arkadaşıma Sataşma'. 25 Kasım, s. 12.
- Bedel (1985d). 'Bedel Paraları Nereye Gidiyor'. 25 Ocak, s. 2.
- Bedel (1985e). 'Bedelin Tarihçesi'. 25 Ocak, s. 7.
- Bedel (1985f). 'DGB Gençlik Sekreterlerinden M. Kathman İle Bir Söyleşi'. 25 Kasım, s. 12.
- Bedel (1985g). 'FIDEF, AMGT ve HDF Yöneticileri İstemlerimizi Desteklediklerini Açıkladılar'. 25 Kasım, s. 8.
- Bedel (1985h). 'Hamburg'daki Girişimler'. 25 Kasım, s. 3.
- Bedel (1985i). 'İstemlerimizin Hukuksal Temelleri'. 25 Kasım, s. 2.
- Bedel (1985j). 'Karar Tasarıları Eyalet Parlamentolarında'. 25 Kasım, s. 3.
- Bedel (1985k). 'Karl Heinz Goebels'. 25 Kasım, s. 6-7.
- Bedel (1985l). 'Klaus Thüsing'. 25 Kasım, s. 6.
- Bedel (1985m). 'Patrick Köbele'. 25 Kasım, s. 7.
- Bedel (1985n). 'Ruhr Girişimleri Toplandı'. 25 Ocak, s. 1-6.
- Bedel (1985o). 'SODEP'in Mesajı'. 25 Kasım, s. 6.
- Bedel (1985p). 'Türkiye ve Federal Almanya Hükümetlerine Sesleniyoruz'. 25 Kasım, s. 1.
- Bedel (1985q). 'Türkiye'de İş, Öğrenim ve Eğitim Yerleri İçin'. 25 Kasım, s. 5.
- Bedel (1985r). 'Uluslararası Dayanışma'. 25 Ocak, s. 6.
- Bedel (1988a). 'Bedelzedelerin İkinci Başarısı'. 14 Ekim, s. 1.
- Bedel (1988b). 'Son Söz Söylenmedi'. 14 Ekim, s. 1.
- Bedel (1988c). 'Yeni Yasanın Getirdikleri'. 14 Ekim, s. 1.
- Cumhuriyet (1963). 'Avrupa'daki İşçilerimiz İçin Yeni Haklar İstedik'. 23 Eylül, s. 3.
- Cumhuriyet (1964). 'Almanya'ya Sahte Fişle İşçi Gönderen Şebeke Yakalandı'. 2 Aralık, s. 1.
- Cumhuriyet (1965a). 'Almanya'ya Giden İşçi Sayısı Düşüyor'. 27 Kasım, s. 1.
- Cumhuriyet (1965b). 'Almanya'ya İşçi Göndermeye Devam Edilecek'. 24 Eylül, s. 1.
- Cumhuriyet (1965c). 'Ayda 96 Marka Bedelli Askerlik'. 19 Mayıs, s. 1.
- Cumhuriyet (1965d). 'Yurt Dışına Giden İşçileri Sımsarlar Dolandırıyor'. 15 Ağustos, s. 1.
- Delice, A. (2023). 'Türk Anayasa Hukukunda Bakanların ve Cumhurbaşkanı Yardımcılarının Ceza Sorumluluğu'. *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(2), s. 768-796. doi:10.56701/shd.1321462.
- Demir, F. (1984). 'Bedelli Askerlik'. *Bedel*, 10 Eylül, s. 7.
- Doğan, F. (1984). 'Her Fırsatı Değerlendirmek'. *Bedel*, 10 Eylül, s. 2.

- Duygu, A. (1985). 'Bir Mektup'. *Bedel*, 25 Kasım, s. 10.
- Ergül, İ. (1984). 'Mehmet'i Kim Öldürdü'. *Hürriyet*, 24 Haziran, s. 1.
- Genel, M. G. (2014). 'Almanya'ya Giden İlk Türk İşçi Göçünün Türk Basınındaki İzdüşümü Sirkeci Garı'ndan München Hauptbahnhof'a'. *Selçuk İletişim*, 8(3), s. 301-338.
- Hürriyet (1984a). 'Ayda 96 Mark'a Bedelli Askerlik'. 19 Mayıs, s. 1.
- Hürriyet (1984b). 'Bedel Konusunda Kesin Konuşmam'. 31 Mayıs, s. 1.
- Hürriyet (1987). 'Bedelli Askerlik İçin Soru Yağdı'. 2 Şubat, s. 11.
- Karakaya, C. (2020). 'Almanya'ya İşçi Göçünde Uyum ve Uyum Sürecinin Kuşaklararası Değerlendirilmesi'. *Toplumsal Politika Dergisi*, 1(2), s. 116-133.
- Ünver, O. C. (2003). 'Almanya'ya Türk İşçi Göçü – Geçmişten Geleceğe Sorunlar İmkânlar ve Fırsatlar'. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 45, s. 177-226.
- Wilutzki, S. (2023). 'Gurbet Die-Fremde Almanya'ya Göçün 60'ıncı Yılında Türkiye'den Almanya'ya Giden İlk Kuşak'. İstanbul Üniversitesi Press, 1(1), s. 67-90. doi:10.26650/senectus.2023.1.1.0006.
- Yılmaz, D. (2023). 'Almanya'daki Anavatana Bağışlarının Türkiye'nin Sosyoekonomik Kalkınmasındaki Rolü (1961-1980)'. *TAD*, 42(75), s. 121-145. doi:10.35239/tariharastirmalari.1295088.
- Sezer Şanlı, A. (2017). 'Türkiye'de "Alamancı" Almanya'da "Türk": Araftaki Gurbetçiler'. İçinde: Kaynar, M. K. (ed.) *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karakaya, F. (1985). 'Bedel Kızların da Sorunudur'. *Bedel*, 25 Ocak, s. 3.
- Koçtürk, O. N. (1965). 'Ekonomik Savaş ve Ekonomik Casusluk'. *Cumhuriyet*, 1 Ağustos, s. 2.
- Milliyet (1988). '10 Bin Marka Askerlik Yasası Yürürlüğe Girdi'. 10 Ekim, s. 3.

Kitapçık ve Broşür:

- FEBAG, (1985). *Gençlik Yılında Bedel Sorununu Çözmek İçin İleri*. Düsseldorf: FEBAG Broşürü.
- Das Ist Ein Skandal, (1985). Düsseldorf.